

Folk, regent og retshistorie

Henrik Stevnsborg

Fortid og Nutid juni 1999, s. 91-115

I dansk retshistorisk forskning er der en ca. 150 år gammel tradition for at antage, at den dømmende og den lovgivende magt oprindeligt lå hos folket. Traditionen vil vide, at det først var i Valdemarstiden, kongemagten blev så stærk, at den kunne begynde at spille en rolle på disse områder – og måske endda ikke nogen selvstændig rolle, eftersom regenten i perioden frem til Reformationen måtte forholde sig til den katolske kirke og dens syn på ret og retshåndhævelse. I denne tradition, der blev etableret i tiden op til grundlovens givelse i 1849, gemmer sig en forestilling om Reformationstidens og Enevældens stærke kongemagt som blot en parentes i dansk retshistorie. De første danske retshistorikere, som skrev under Enevælden, havde imidlertid et andet syn på sagen. For dem var det en selvfølge, at regenten altid har haft den dømmende og den lovgivende magt i Danmark. Nyere sagnhistoriske, folkloristiske, filologiske, mytologiske og arkæologiske forskningsresultater peger i retning af, at disse tidlige retshistorikere var på rette spor. I hvert fald er det sandsynligt, at danernes konger siden folkevandringstiden har haft dømmende og lovgivende magt – præcis som andre europæiske regenter.

Henrik Stevnsborg, f. 1948, docent ved Det retsvidenskabelige Institut A, Københavns Universitet. Dr.phil. på afhandlingen *Politiet 1938-47. Bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed*, 1992. Fra 1. februar 1998 til 31. januar 1999 gæsteforsker ved Dansk Folkemindesamling, hvor denne artikel blev skrevet.

Termen *ting* var populær i det 19. århundrede som betegnelse for folkevalgte, politiske forsamlinger i Skandinavien. Norge fik således et Storting i 1814 med to kamre, kaldt henholdsvis Lagting og Odelsting; Island fik et Alting i 1843; og Danmark fik i forbindelse med vedtagelsen af Danmarks Riges Grundlov den 5. juni 1849 både Folketing og Landsting, tilsammen benævnt Rigsdagen. Dette parlament skulle have del i den politiske magt, som kongen hidtil havde udøvet enevældigt. Nu blev det skrevet ind i forfatningen, at regenten skulle dele den lovgivende magt med folket.

Betegnelserne *Folketing* og *Landsting* var den nationalliberale politiker Orla Lehmanns påfund. Lehmann sad som minister uden portefølje i det såkaldte martsministerium og tog hér

aktivt del i arbejdet med at skrive udkast til den fri forfatning, som skulle afløse den enevældige Kongelov fra 1665. I protokollen fra statsrådsforhandlingerne den 2. august 1848, hvor martsministeriet drøftede grundlov med kong Frederik 7., hedder det: »*Minister Lehmann foreslog, at man i stedet for 1ste og 2det kammer skulde bruge udtrykkene: landsting og folkething. Dette forslag tiltrådte statsrådet, ligesom det – efter præsidentens forslag – vedtoges, at begge thingene tilsammen skulde kaldes rigsdagen*«. ¹ »Præsidenten« vil sige martsministeriets chef, statsminister A.W. Moltke. Det var dermed Moltke, der gav det danske parlament dét navn, det bar helt indtil 1953, da betegnelsen Rigsdag faldt bort ved 1. kammerets – Landstingets – afskaffelse. Havde

Figur 1. Guldaldermaleren, -tegneren, -grafikeren og -kunsthåndværkeren Lorenz Frølich (1820-1908) opholdt sig i lange perioder i udlandet, hvor han opnåede international berømmelse som H.C. Andersen-illustrator og som børnebogstegner. Han tog dog også sine motiver fra den nordiske mytologi og fra den nordiske sagnhistorie. Her har Frølich i en illustration til Adam Fabricius' *Illustreret Danmarkshistorie I-II* (1854-55) fremstillet den episode, hvor folket bærer Skjold til tinge for dér at vælge ham til Danmarks konge.

Lehmann derimod fået sin vilje, ville det danske parlament i stedet for det svensklingende Rigsdagen have heddet Stortinget som i Norge.²

Lehmann greb ikke gloserne Storting, Landsting og Folketing i blinde. De rummede tværtimod klare politiske signaler. Dels havde de – som det er set – en skandinavisk tone; dels havde de historisk betydning. Et ord som Folketing bidrog automatisk til at sætte parentes om hele Enevælden, eftersom det fremmanede en forestilling om en glørværdig fortid, hvor frie og lige, selvejende danske bønder mødtes på tinge for at træffe beslutning om landsbyens, herredets, landsdelens eller rigets anliggender; det var altså med Historiens Ret, folket nu igen skulle have politisk magt i Danmark.

Lehmann og retshistorien

Denne enhed i Historien mellem fortid, nutid og fremtid var ikke kun et spørgsmål om ord, Lehmann så den også gerne visualiseret. I 1843 havde han på en rejse i Italien truffet maleren Constantin Hansen, og under fremmede himmelstrøg lagde de to, politikeren og maleren, planer om en storstilet udsmykning af Københavns Universitet.³ Det engelske bombardement i 1807 havde ødelagt universitetets gamle hovedbygning, men nu stod den omsider færdig. Og Lehmann var fuld af ideer. I sommeren 1843 foreslog han i et langt brev Constantin Hansen, at denne malede 12 verdenshistoriske billeder til universitetet – forestillende bl.a. Zarathustra, Moses, Frederik den Store og Napoleon – samt at den verdenshistoriske tegnes-

erie blev suppleret med 12 illustrerede *highlights* fra Nordens historie. Et af disse nordiske billeder burde, med Lehmanns egne ord, være af »*Leire Thing, omringet af Tingstenene; i Midten paa en Steen Leirekongen – omkring i Ring bevæbnede Bønder, af hvilke en graaskjægget Gubbe taler haarde Ord til Hs. Majestæt, medens de Andre slaae Bifald paa deres Skjold*«. ⁴ Lejre er jo, ifølge traditionen, et ældgammelt kongesæde, hvor berømte konger som Skjold, Roar, Rolf Krake, Frode Fredegod og Harald Hildetand skal have regeret – alle af den såkaldte Skjoldungeæt.

Som enhver ved selvsyn kan forvise sig om i Københavns Universitets hovedbygning på Frue Plads, blev det aldrig til noget med Lehmanns folketing fra fortiden. Universitetet var ikke interesseret. Godtnok er det Constantin Hansen, der har udsmykket universitetets forhal; men de freskomalerier, han udførte her i vestibulen fra 1844 til 1853 sammen med kollegaen Georg Hilker, henter deres motiver fra den antikke mytologi: videnskabens gudinde Athene; kunstens gud Apollon osv. Vestibulen er med andre ord et græsk rum, ikke et nordisk. ⁵

Ikke des mindre afslører projektet til et maleri som Lejretinget, hvorledes Lehmann – som hans biograf Grethe Jensen udtrykker det – fik »*inspiration til visse sider af et konstitutionelt Danmark direkte i sin egen opfattelse af Nordens og Danmarks udvikling fra de ældste tider*«. ⁶ Den teoretiske inspiration til dette historiesyn, hvor fortid kædes uløseligt sammen med nutid, hentede Lehmann hos filosofen G.W.F. Hegel. I sine forelæsninger om Historiens Filosofi betoner Hegel netop den organiske udvikling og den lange, røde tråd i Historien. »(Jeg troer«, forklarer Lehmann om den hegelske metahistorie, »*man kunde sige, at Gud først skaber sig selv i og med Historien, d.e. i og med den store Plans Tilbliven,*

den Aandens Voxen, hvorigjennem Menneskeheden fuldbyrdes og fuldbyrder sig«. ⁷

Orla Lehmann var imidlertid hverken æstet, historiker eller filosof af uddannelse. Han var jurist. Og efter bestået kandidateksamen i København lod han sig 1832 indskrive ved universitetet i Berlin, først og fremmest for at følge forelæsninger hos Europas dengang mest berømte retsvidenskabsmand, F.C. von Savigny. Faget var romerret, auditoriet var propfuldt, og skal man tro Lehmanns erindringer, gebærdede von Savigny sig nærmest som en af de gamle romere: »*Saa pompøst optraadte denne togaklædte Skikkelse, at man virkelig kunde tro, at det var en af Gaji eller Triboniani jevnbyrdige Venner, man havde for sig*«. ⁸ Skønt det var den romerretlige forskning, der gjorde von Savigny kendt, så var Lehmann skuffet: »*For mit personlige Vedkommende var (...) Udbyttet af mit Romerretsstudium (...) en oprigtig Glæde over, at fremmed Invasion ikke mere end sket er har afbrudt og forstyrret vor danske Retsforfatning og Retslære*«. ⁹

Set med Lehmanns øjne var der betydelig mere at hente i von Savignys retsteoretiske overvejelser. Det var nemlig samme von Savigny, som tilbage i 1814 havde slået fast, at rigtig ret er *Volksrecht* og opstår af *Volksgeist*, »*gennem indre, stille virkende kræfter*«, ¹⁰ ikke fordi en tilfældig lovgiver udsteder en tilfældig lov. Ifølge von Savigny virkede disse stille kræfter oprindelig direkte i selve folket. Folket kendte uden videre retten, på samme måde som folket kendte sproget; men i takt med samfundsudviklingen bliver det retsvidenskabens opgave at fastslå, hvad der er gældende ret, hvilket sker ved at behandle retskilderne systematisk – og historisk. I 1815 havde von Savigny grundlagt et tidsskrift for denne historiske retsvidenskab, og i tidsskriftets første nummer præsenterede han sin Historiske Skole: »*Den hi-*

storiske Skole antager, at retsstoffet er blevet til gennem nationens samlede fortid«. ¹¹ Et sådant synssæt, hvor nation, folk, historie og jura glider sammen, prægede også Orla Lehmann. Det ses f.eks. med al tydelighed, da han i *Fædrelandet* den 21. april 1847 anmelder juristen Hother Hages nye bog om indførelse af nævninger i den danske strafferetspleje. Lehmann, der var ganske enig med Hage i, at folket ikke blot skulle have del i den lovgivende magt, men også i den dømmende, stiller den engelske jury op som et ideal og tager den som udtryk for en frihedstradition, hvis oprindelige ud-spring var fællesskandinavisk. Angelsakserne havde formået at holde frihedens fane højt; »*hos os, hvor med Folkelivet og Folkefriheden ogsaa de gamle Folkething ere fortrængte af romersktydske Begreber og Indretninger*«, ¹² var udviklingen derimod gået skævt og det folkelige element forsvundet ud af retsplejen. Med Grundloven overgik i 1849 den dømmende magt fra regenten til domstolene, men først med retsplejereformen i 1919 gik Hages og Lehmanns ønske om nævninger i opfyldelse.

Som det fremgår, er det hverken retfærdighedsbetragtninger eller henvisninger til modernitet og fremskridt, der bærer Lehmanns argumentation; hans liberale retsopfattelse er derimod historisk – og vel at mærke retshistorisk – funderet.

Larsen og folket

Det var hos professor i retsvidenskab ved Københavns Universitet, I.E. Larsen, Lehmann hentede sit retshistoriske skyts. Efter Lehmanns begreber var Larsen en »*virkelig Videnskabsmand*«. ¹³ Det var da også professor Larsen, som i 1838 forfattede den videnskabelige afhandling i universitetsprogrammet i anledning af 300-året

for genåbningen af Københavns Universitet efter Reformationen. Afhandlingen er lang, lærd og latinsk. ¹⁴ Den handler om tingforsamlingerne og Rigsrådets politiske rolle i Danmark fra 1300-tallet til Enevældens indførelse i 1660. Folket står i centrum, regenten spiller andenviolin. Men på grund af sprogdragten – ting bliver *comitia*, rigsråd *senatus* – føres tankerne hen på den romerske republik og dennes forfatning med diverse lovgivende folkeforsamlinger og et ældsteråd.

Sådanne antikke associationer fik man imidlertid ikke længere, da I.E. Larsen i 1840 genudgav sin festforelæsning. Nu var den oversat til dansk, og i det hele taget kraftigt bearbejdet. Bl.a. var tilføjet en indledning, i hvis første sætning proklameres: »*I de ældste Tider forhandlede og afgjordes vigtige offentlige Anliggender i Danmark dels paa almindelige Forsamlinger af Folket fra hele Riget, dels paa Forsamlinger af Indbyggerne i Provindser eller mindre Districter*«. ¹⁵ Det var »*rigsforsamlingerne*«, der valgte kongen, og som – eventuelt på kongens forslag – traf beslutning om krig og fred. Larsen kalder rigsforsamlingerne folketing. Af »*provinsialforsamlinger*« fremhæver han landstingene og disses dømmende og lovgivende magt. Også hér kunne kongen stille forslag, men også hér på lige fod med alle andre. Selve afgørelsen blev truffet af folket, der »*tilkjendegav sit Bifald eller Mishag med de fremsatte Forslag ved Raab og Skrig, og de vedtagne Beslutninger bleve stadfæstede ved Vaabengny*«. ¹⁶ Hér har vi forlættet til Lehmanns Lejre-billede.

I.E. Larsens afhandling om demokratiet før Enevælden blev offentliggjort i det allerførste nummer af *Historisk Tidsskrift*, udgivet af Den danske historiske Forening, som Larsen selv havde været med til at stifte. I samme nummer af tidsskriftet lod han ligeledes genoptrykke sit bidrag til indby-

Figur 2. Juraprofessoren Johannes Ephraim Larsen (1799-1856) var en mand af folket. Han kom fra små kår, blev politimand, men læste jura i fritiden. Og mens han var i politiet, indledte han sit retshistoriske forfatterskab. 1831 tog han springet fra politiassistent i Borgergade til professor i lovkyndighed på Frue Plads. Larsen var samtidig nationalliberal homo politicus og som sådan virksom ved stænderforsamlingerne; i den grundlovgivende rigsforsamling; i Folketinget og til slut i Landstinget (Litografi på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød).

delsesskriftet til Københavns Universitets fest i anledning af kongens fødselsdag i 1839. Denne afhandling bærer titlen »Om de danske Kongers personlige Deeltagelse i Retspleien«. Ikke overraskende når Larsen til dét resultat, at den dømmende myndighed oprindeligt blev »udøvet af Folket selv paa Tingene«,¹⁷ og at det først var i det 13.-14. århundrede, regenten erhvervede en position som rigets øverste dommer i Rettertinget, og siden – efter Enevældens indførelse – al magt, inclusive den dømmende.

I.E. Larsens afhandlinger fik stor gennemslagskraft, ja, de blev nærmest paradigmatisk. Det er således højt

sandsynlig Larsen, der er kilde til skildringen af det politiske liv i Danmark i oldtiden i C.F. Allens klassiker, håndbogen i Fædrelandets Historie,¹⁸ hvori folket for første gang blev skrevet ind i Danmarkshistorien. Og de efterfølgende, samlede fremstillinger af den danske retshistorie blev ligeledes præget af I.E. Larsens opfattelse af forholdet mellem regent og folk.

Folk og kirke

Chr. L.E. Stemann var specialist i slesvigske ret, både som forsker og som embedsmand i De sønderjyske Landsdele.

Efter nederlaget i 1864 levede han imidlertid som privatmand i København, hvor han i 1871 udgav en dansk retshistorie fra de ældste tider og indtil Danske Lov fra 1683. Skønt ellers enig med Larsen finder Stemann dog, at kong Knud den Stores Vederlov må være »en af Kongen af egen Myndighed given Lov«. ¹⁹ Vederloven er bevaret i tekster fra begyndelsen af 1200-tallet, men stammer antagelig fra begyndelsen af 1000-tallet. ²⁰ På den anden side understreger Stemann, at Vederloven er givet af Knud i hans egenskab af engelsk konge, og at den udelukkende regulerer forholdene blandt huskarlene i Knuds private hird. Regler som, at en forræder skal have »forgjort« sig selv, eller at en voldelig huskarl skal jages af kongens gård, afslører efter Stemanns opfattelse, at Vederloven er en ren militær straffelov. Denne Vederlov er med andre ord helt unik, såvel med hensyn til gyldighed som med hensyn til indhold.

Knud den Stores øvrige bevarede love, dvs. den gejstlige lov i 26 kapitler og den verdslige lov i 84 kapitler, stammer begge fra tiden mellem 1020 og 1022. ²¹ Begge lovkomplekser er – set med moderne øjne – fuldstændig usystematiske regelsamlinger. I den gejstlige lov findes bestemmelser om ægteskab og dåb, men også om helligdage og tiende samt detaljerede påbud om gejstliges lydighed og kyskhed. Den verdslige lov handler navnlig om strafferet og familieret. Det er Stemanns mening, at disse love er rent angelsaksiske. Lige så lidt som Vederloven kan »I Cnut« og »II Cnut« derfor have »Interesse for den danske Retshistorie«. ²²

Uden interesse er ifølge Stemann tillige de fire lovkomplekser, som Saxo i sin Danmarkskrønikes femte bog tilskriver kong Frode Fredegod: Den danske Lov (i 10 kapitler om så forskelligartede spørgsmål som indkaldelsesordrer, tvekamp, hæleri, hærværk og æg-

teskabs indgåelse), Den norske Lov (om tyveri og hæleri), Hærloven (om krigsbyttes deling og om tyveri) og Den russiske Lov (om ægteskabs indgåelse, om voldtægt samt om krigskunst og sold). ²³ »(D)isse Efterretninger fra en forhistorisk Tid kunne overhovedet ikke anses for paalidelige«. ²⁴ Upåidelighed klæber ligeledes ved de love, der ifølge Adam af Bremen skal være udstedt af kong Harald Blåtand. Om disse »haraldiniske love« konstaterer Stemann, at vi er på bar bund. Andre kilder end Adam kendes ikke, og Adams egen tekst er håbløst tvetydig, ²⁵ så det er og bliver uvist, om Harald indførte jernbyrd som bevismiddel. Tvetydig er ligeledes den bevarede manddrabsforordning fra 28. december 1200, hvor kong Knud 6. fastsætter bestemmelser om betaling af mandebod ved manddrab og på den ene side i forordningens artikel 9 forsigtigt skriver: »(vi har) ikke fastsat denne bestemmelse fra ny, men vi kalder den tilbage til den menneskelige erindring, hvorfra den var forsvundet«, ²⁶ men på den anden side hele to gange i lovteksten slår fast, at han som regent har kompetencen til både at give og ændre love på egen hånd. Dette sidstnævnte forhold kalder Stemann helt »enestaaende« og karakteriserer det som en klar afvigelse fra det almindelige princip, at »hos Folket var den højeste Magt«. ²⁷

Henning Matzen, professor ved Københavns Universitet, huskes som en højst kongetro jurist og politiker i Provisorietiden. I sine udgivne *Forelæsninger over den danske Retshistorie* citerer han den centrale passus i fortalen til Jyske Lov fra 1241 om »den Lov, som Kongen giver og Landet vedtager«, og vil ikke udelukke, at stærke Valdemarer – og andre magtfulde danske konger efter dem – i praksis fik deres vilje, således at landets »tagen ved« efterhånden blev en formssag. Til gengæld er Matzen lige så klar i mælet som Larsen og Stemann, når han ana-

lyserer statsretshistorien forud for Valdemarstiden: Det kan »paa ingen Maade antages, at Kongerne fra først af skulde have havt Beføjelse til Loves Givelse paa egen Haand«. ²⁸ Når Saxo berømmer blandt andre Frode Fredegod som en af Danmarkshistoriens største lovgivere, er der for det første tale om ren krigsret, som umuligt »afgive Norm for den borgerlige Lovgivningsmaade«, ²⁹ og for det andet kan man ikke hos Saxo forvente at »hente Oplysning om Lovgivningsmagten i den mytiske Tid«. ³⁰ Desuden kan det fænomen, at bestemte love bærer bestemte kongers navne, let forklares ved, at en »Tidsangivelse hører med til Lovenes Individualisering, og den sker netop ved Henførelse til en bestemt Konges Regjerings Tid«. ³¹ Hertil kommer, at der i Valdemarstiden kan have været en selvstændig pointe i at projicere aktuelle forestillinger om kongemagtens udstrækning tilbage i forhistorien.

»Tinget repræsenterede Landets Vilje i Henseende til Loves Givelse«, ³² lyder derfor Matzens sammenfatning. I hvert fald frem til Valdemarstiden havde regenten udelukkende udøvende magt. Folket besad den lovgivende magt. Og folket besad også den dømmende magt. I det 13. århundrede fik kongen godtnok sin egen *curia regis*, i det 14. århundrede satte han sig på landstingene, og i det 15. århundrede fik han ydermere kontrol med herredstingene; men til da var det »Retskredsens frie selvstændige lovfaste Befolkning, der øvede et fuldstændigt Selvstyre«. ³³

Poul Johs. Jørgensen underviste i retshistorie ved Københavns Universitet fra 1903 til 1943, først som docent, siden som professor i faget. I 1940 udgav han en større, samlet fremstilling af Dansk Retshistorie. Værket er frugten af mange års forskning i navnlig de danske landskabslove, hvilket – foruden Jyske Lov – vil sige de to sjællandske love, Eriks og Valdemars,

samt Skånske Lov. Landskabslovene er alle fra Valdemarstiden, og alle er store samlinger med hundredvis af bestemmelser om navnlig arveret, familieret og strafferet.

Også Poul Johs. Jørgensen trak en grænse i dansk retshistorie ved Valdemarerne. Det nye på dette tidspunkt var, at »Kongens Medvirkning ved Udstedelse af Love nu var nødvendig eller dog regelmæssig, og at Initiativet i Lovgivningen nu i alt væsentligt var flyttet over til ham«. ³⁴ Fra tiden forud for ca. 1200 kender Poul Johs. Jørgensen kun ét sikkert eksempel på kongelig lovgivning, nemlig det *edictum regale*, hvorved kong Knud den Hellige i 1080'erne påbød overholdelse af de kirkelige højtider og satte straf for overtrædelser. Kilden til dette edikt er den engelske præst og historiker Ælnoth. ³⁵ Fraset denne ene undtagelse havde danske konger »retlig set ingen anden eller større Andel i den lovgivende eller dømmende Myndighed end de øvrige Medlemmer af Samfundet«. ³⁶

Den lovgivningsvirksomhed, Poul Johs. Jørgensen således vil tillægge Knud den Hellige, stiller professor i retshistorie ved Københavns Universitet, Ditlev Tamm, sig imidlertid skeptisk over for. I sin og lektor Jens Ulf Jørgensens lærebog i retshistorie fra 1975 skriver Tamm, at en kilde som Ælnoth – nøjagtig som en kilde som Saxo – er »ufyldestgørende og af tvivlsom pålidelighed«. ³⁷ Og da vi i det hele taget kun råder over spredte efterretninger om retstilstanden i Danmark før ca. 1200, foretrækker han at starte hér, med »vore ældste, bevarede retskilder, de såkaldte landskabslove«, ³⁸ altså med de sjællandske love, med Skånske Lov og især med Jyske Lov. Samme udgangspunkt tages i Ditlev Tamms senere lærebøger i dansk retshistorie. ³⁹

Da professor i retshistorie ved Århus Universitet, Ole Fenger, i 1992 anmeldte dette lærebogsmateriale, har-

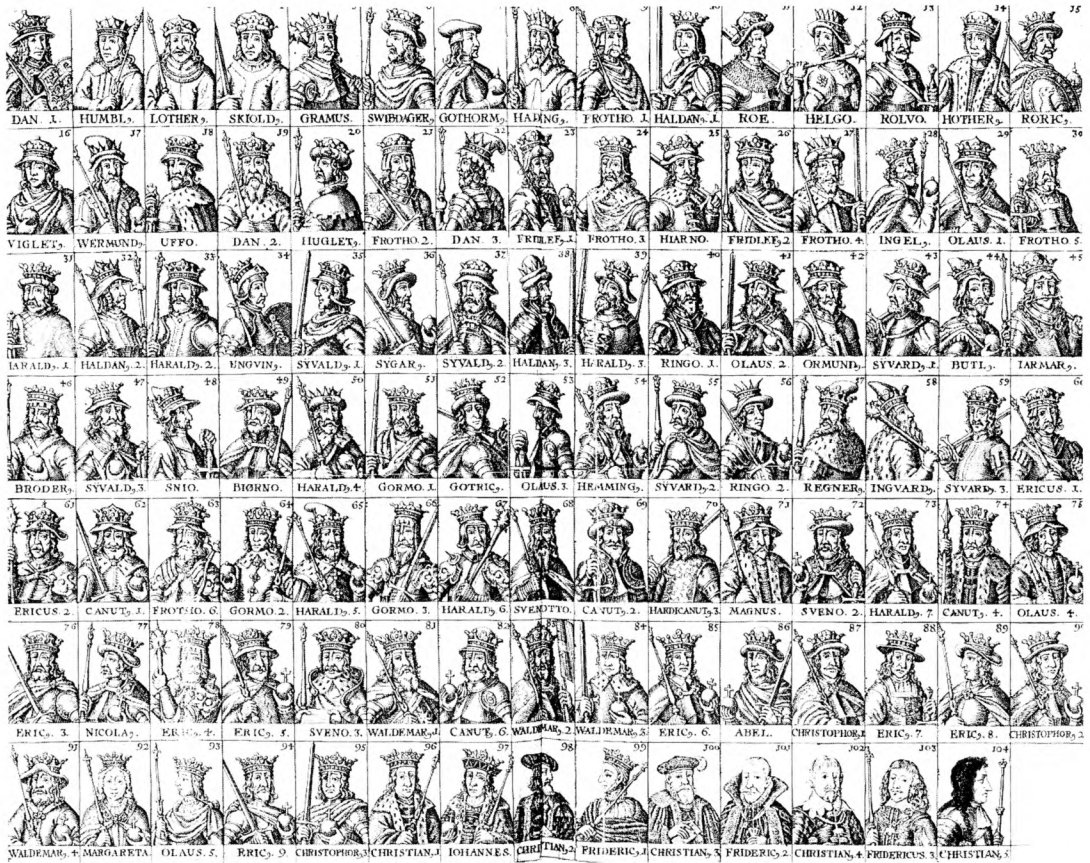
cellerede han over brugen af moderne termer som *straf* og *stat* til at skildre middelalderens retsforhold. Til gengæld hilste han velkommen, at Tamm i sit kapitel om lov og ret i middelalderen havde betonet »*kirkenes direktiv til kongen om at håndhæve begreberne fred og retfærdighed*«. ⁴⁰ Den katolske kirkes rolle som lokomotiv i dansk (og europæisk) retsudvikling i middelalderen er da også et tilbagevendende tema i Fengers eget retshistoriske forfatterskab. Hans disputats fra 1971 hedder *Fejde og Mandebod*. Undertitlen, *Studier over slægtsansvaret i germansk og gammeldansk ret*, angiver forfatterskabets andet gennemgående tema: »*Før kongedømmet krævede monopol på magt, har slægtsgrupperne selv håndhævet noget, som man hensigtsmæssigt kan kalde »ret«, og dermed har samfundet skabt den fred, som er nødvendig, hvor mange har fundet sammen*«. ⁴¹

Teorien om denne folkelige opretholdelse af freden med midler som hævn, fejde og gensidige aftaler om bod er »germansk«. Det vil sige, at den er inspireret af den tyske retshistoriske forskning, som op mod sidste århundredeskifte på én gang gjorde retshistorien til en selvstændig videnskab, der ikke længere behøvede at bidrage til den historiske forståelse af gældende ret, og som samtidig satte den forhistoriske retsudvikling på dagsordenen. Metoden var komparativ. Desuden byggede denne germanistiske forskning på en darwinistisk idé om et fælles, primitivt, udgangspunkt, hvorfra retten har forgrenet sig til stadig mere udviklede stadier. Fenger er naturligvis ikke blind for, at et stort tysk navn som Karl von Amira på dén evolutionistiske konto fik konstrueret sig en germansk »*ur-ret*«, ⁴² som hævdedes engang at have været gældende f.eks. blandt folkestammer som gotere, burgundere og vandaler i det nuværende Polen – samt hos de skandinaviske folk. Fenger er

naturligvis heller ikke blind for, at dette var et, politisk set, særdeles tiltalende forskningsresultat i både Det andet og Det tredje tyske Rige. Ejheller er Fenger ubekendt med, at en anden af de store tyske retshistorikere, Heinrich Brunner, kan finde på at postulere, at germanerne er »*et forsvarsberedt folk, som i alt væsentligt har skabt sin religion, sin ret og sin forfatning i krigens billede*«. ⁴³ Derfor vælger Fenger en germansk ret uden politiske overtoner og uden raske generaliseringer om den tyske folkekarakter, en »*germansk ret uden germanister*«, ⁴⁴ men samtidig en germansk ret, der fastholder Den historiske Skoles opfattelse af oprindelig ret som *Volksrecht*.

På dén baggrund har Fenger i bogen *Gammeldansk Ret* fra 1983 skrevet en syntese af dansk rets historie i både middelalder og oldtid. Fenger lader således ikke fortid være fortid, men inddrager også retshistorien før Valdemarstiden. Frem til ca. 1050 skildres denne med brede rets-etnografiske strøg: »*For retsfænomenerne, de retlige institutioner og retsreglerne, må agrarsamfundets rolige fortsættelse betyde, at man fulgte de nedarvede sædvaner, og at der ikke var behov for nye institutioner og regler*«. ⁴⁵ Ergo var der heller ikke brug for kongelige kommandoer eller kongelige regler. Slægterne satte selv retten, og de plejede selv retten. År ud og år ind.

Hele denne statiske struktur – uden begivenheder og uden individer – sprænges, da den katolske kirke mod slutningen af Vikingetiden bliver en dominerende aktør i det danske samfund. Kirken har såvel et etableret forvaltningsapparat som en veludviklet retsorden. Og Fenger er af den opfattelse, at det er dén kirkeret, der til eksempel spores i Knud den Helliges lovgivning; »*kirken har forlængst fastsat netop de regler, som Knud den Hellige forsøgte at håndhæve. Det var hans kongelige pligt over for kirken at gøre*

Figur 3. Billedfrise med fantasiprætter af danske Skjoldungekonger (fra Arild Huitfeldts Danmarks-kronike 1652).

dette«. ⁴⁶ Det er ligeledes kirkeretten, vi træffer i Knud den Stores love, det være sig i hans Vederlov for hirden eller i hans angelsaksiske love. Også i manddrabsforordningen fra 1200 dekretter regenten blot »*hvad kirkeretten og ærkebispens har anvist*«. ⁴⁷ Havde forordningen været kongegiven, skulle den have båret underskriften *datum* og ikke, som den gør, *actum*, hvilket må betyde, at den er blevet til efter forhandling – med kirken. Også Jyske Lov fra 1241 er Fenger tilbøjelig til at læse som et kirkeretligt produkt. Kong Valdemar »gav« ikke nogen lov uden kirkens godkendelse.

Med denne tolkning tager Fenger udtrykkelig afstand fra en retshistorie, der »*har udrustet Valdemarstidens konger med en magtfuldkommenhed,*

som betænkeligt ligner enevældens«. ⁴⁸ Bortset fra den afgørende plads, Fenger giver den katolske kirke frem for folket i den tidlige danske retshistorie, ligger hans opfattelse af regentens rolle i statsstyret ikke langt fra I.E. Larsens i 1830'erne. De forskere, som kom før Larsen, havde imidlertid et ganske andet syn på kongemagten. De var ikke slet så bange for at udruste Valdemarerne, eller for den sags skyld Valdemarernes forgængere, med den omtalte enevældige magtfuldkommenhed.

Kongen gav

Professor J.L.A. Kolderup-Rosenvinge underviste ligesom I.E. Larsen i retshistorie ved Københavns Universitet,

dengang Orla Lehmann var student. Lehmann har portrætteret professoren som lidt af en pernittengryn. Vel var Kolderup-Rosenvinge »et nyttigt Medlem af Fakultetet«,⁴⁹ al den stund han bar en stor del af fakultetets undervisningsbyrde. Foruden retshistorien var det fag som politiret, kirkeret, juridisk encyclopædi og folkeret. Men han var en dødkedelig lærer. »Historie-skriver«⁵⁰ var han heller ikke, sukker Lehmann, og hentyder dermed til, at Kolderup-Rosenvinge savnede blik for hele det nationalliberale potentiale i retshistorien og i stedet koncentrerede sig om sine støvede kildeudgivelser: »Samlingen« i fem bind af gamle danske love og det tilsvarende »Udvalg« i fire bind af gamle danske domme.⁵¹

I Kolderup-Rosenvinges lærebog i retshistorie fra 1832 er konklusionen den samme som I.E. Larsens: »Da de første Elementer til borgerlig Forfatning havde begyndt at udvikle sig i Norden, var den høieste Magt hos Folket.«⁵² Men konklusionen står ikke i klartekst i Kolderup-Rosenvinges systematiske gennemgang af retskilderne; den er gemt væk et halvthundrede sider længere fremme under den offentlige rets historie. Sammesteds læses – noget selvmodsigende – at de danske konger antagelig har haft dømmende myndighed lige fra de ældste tider, parallelt med at de varetog militære og sakrale funktioner.⁵³

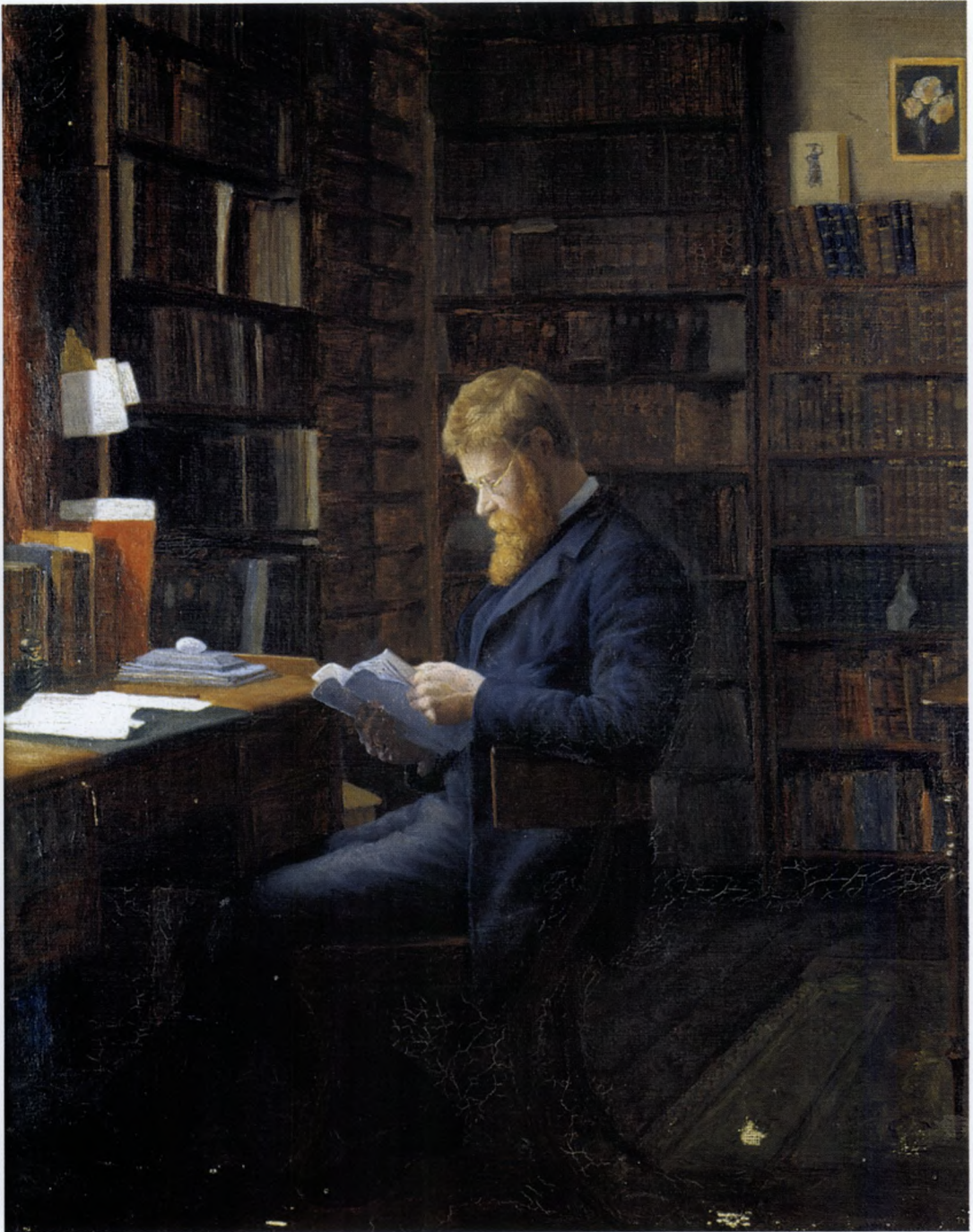
Så forsigtig var Kolderup-Rosenvinge dog ikke i lærebogens førsteudgave, som han skrev 1822-23, umiddelbart efter at *Den danske Lovhistorie* i 1821 var blevet gjort til et obligatorisk eksamensfag på det juridiske studium. I 1832 hed det om f.eks. den slesvigske stadsret, der regulerer købstadens handels- og næringsliv, at den »er skreven paa Latin og bestaaer af 91 Artkler. Man har sædvanligvis antaget, at den var givet af Kong Svend Grathe i Aaret 1156, men udentviul er den meget yngre, formodentlig fra Begyndelsen af det

13de Aarhundrede, og forfattet af Slesvigs Borgere selv.«⁵⁴ Men i 1822 havde Kolderup-Rosenvinge skrevet: »Den Slesvigske Stadsret, givet af Svend Grathe, maaske i Aaret 1156, er skrevet paa Latin og bestaaer af 91 Artikler.«⁵⁵ Punktum. Kolderup-Rosenvinge var med andre ord selv en »man«, som tidligere havde antaget, at Slesvigs stadsret er kongegiven. Og det gælder ikke bare denne ene stadsret, hvor hans egne undersøgelser siden kan have ledt ham på andre tanker, det gælder alle de ældste danske love. I lærebogens førsteudgave hed det ikke, at kong Skjold »skal have givet en Lov«⁵⁶ om trælle, nej, »Skjold gav en Lov«.⁵⁷ Og Regnar Lodbrog »skal« ikke »have befalet«,⁵⁸ at tolv gode mænd skulle fungere som nævninger. Regnar Lodbrog »befalede«.⁵⁹ I 1822 havde Kolderup-Rosenvinge reelt kun sat spørgsmålstegn ved én kongelig lovgiver, nemlig Odin.⁶⁰

Den mørke tid

Den ældste kilde til Odins lovgivning er den islandske høvding, skjald og historiker Snorri Sturlusons *Heimskringla* fra 1200-tallet om de svenske og norske kongers historie. Odin er i asatroen den øverste blandt guder. I sin kongshal i himlen, tækket med gyldne skjolde og oplyst af blinkende sværd, troner han for bordenden med sine fire kæledyr, to ulve og to ravne, og til denne hans Valhal kommer krigere (*ejnherjer*) efter døden, når de er faldet med ære på slagmarken. Om Valhal hedder det i kvadet *Grimnirs Mål* i Den ældre Edda:

»Femhundred døre og fyrretyve
tror jeg i Valhal at være,
går ottehundrede ejnherjer af hver
ud imod Ulven at kæmpe«
(Thøger Larsens oversættelse).

Figur 4. Folkemindeforskeren Axel Olrik (1864-1917) understregede selv, at han i sin sagnforskning gik frem som en anden »plantegeograf«, og ved folkemindeforskeren Gudmund Schüttes disputatsforsvar 21. marts 1907 talte Olrik om »vor tids videnskab med dens krav på lovmæssighed i stoffet«. Under påvirkning af de Erslevske læresætninger for historisk forskning, som i 1892 blev samlet i hæftet »Grundsætninger for historisk Kildekritik«, og som i 1911 blev til »Historisk Teknik«, arbejdede Olrik i årevis på at opstille tilsvarende læresætninger for sagnforskningen. Arbejdet forblev dog ufuldendt, og hans »Grundsætninger« er først udgivet posthumt i 1921 (Maleri af datteren Dagmar Olrik på Dansk Folkemindesamling).

»Ulven« er den Fenrisuly, der skal kæmpes imod, når det hele ender i Ragnarok. Odin er ifølge mytologien en al-vis al-fader, men han er tillige gud for krig og for kamp og for voldsom død.

Snorri skriver imidlertid Odin ud af mytologien og ind i historien. Allerede i antikken fandtes religionshistorikere, som inspireret af filosofen Euhemeros hævdede, at alle guder engang har været mennesker. Snorri fortæller således om Odin, at han var efterkommer af kongerne i det sagnomspundne Troja og havde store ejendomsbesiddelser i »Tyrkland« i Lilleasien – og i øvrigt var han en ren troldmand. Følgelig kunne han også forudse, at en stor fremtid ventede ham i Norden. Han satte da med et følge af »asiatmænd« – altså aser – kursen mod »Gardarige« (velsagtens Rusland), og rykkede derfra gennem Sachsen og Westfalen til Frankrig. Alle disse lande erobrede Odin, hvorpå han indsatte sine sønner som konger. Dernæst gjaldt erobringstogtet Jylland og Fyn med Odense (»Odins vi«) samt endelig Sverige og Norge. Sit mere permanente hovedkvarter opslog Odin ifølge Snorri i Sverige. Her gav han love. »I sine nye Lande indførte Odin de Love, der tidligere havde været gængse iblandt Aserne; således bød han, at alle Døde skulle brændes paa Baal, sammen med alt deres efterladte Gods«. ⁶¹ Efter stormænd skulle opkastes høje; efter mænd, der havde vist mandsmod, skulle rejses bautasten. Desuden fastsatte Odin regler om skattebetaling og om årets ofringer.

På Kolderup-Rosenvinges tid blev det betragtet som et historisk faktum, at der engang havde regeret en konge i Skandinavien af navnet Odin. ⁶² I historikeren P.F. Suhms bog *Om Odin og den hedniske Gudelære og Gudstiendeste i Norden* fra 1771, der er bind tre i Suhms store Danmarkshistorie, konkluderes, at der sågar må have været

tre personer af navnet Odin: Odin 1., som i en fjern fortid indførte soldyrkelsen i Lilleasien; Odin 2., som omkring 500 f.Kr. med sine aser vandrede til Norden; og Odin 3., som kom hertil ca. 70 f.Kr. Dateringerne regnede Suhm sig frem til ved at tælle baglæns i de skandinaviske og angelsaksiske kongerækker. ⁶³

Det var på baggrund af bl.a. Suhms Odinforskning, at Lauritz Kongslew, professor i jura ved Sorø Akademi, i 1781 præsenterede Odin som den første danske lovgiver, fulgt af kongerne Skjold, Frode Fredegod og Regnar Lodbrog. ⁶⁴ Det skete i en retshistorisk indledning til Kongslews, i øvrigt ufuldendte, retsdogmatiske fremstilling af *Den Danske og Norske Private Rets Første Grunde*. Og det skete i klar afstandtagen til professor ved Københavns Universitet, Peder Kofod Ancher, hvis bind 1 af *En Dansk Lov-Historie* udkom i 1769.

Kofod Anchers lovhistorie er den første danske retshistoriske fremstilling overhovedet. Det fremgår af værkets undertitel, at det dækker tidsrummet mellem kongerne Harald Blåtand og Christian 5. Kofod Ancher begynder derfor sin lovhistorie i slutningen af 900-tallet – og begrundet denne disposition med henvisning til fortalen til Danske Lov fra 1683, hvor det ikke blot fremhæves, at Harald Blåtand var den Harald, der gjorde danerne kristne, men at han tillige var en stor lovgiver.

Indholdsfortegnelsen er tankevækkende. Den afslører nemlig, hvorledes hele Kofod Anchers værk er disponeret: ikke efter lovgivningen – hverken efter de love, der er bevaret, eller dem, der kendes af omtale – men efter kongerækken. På første afsnit i kapitel IV om kong Harald 2.'s love sætter Kofod Ancher ligefrem overskriften »Man veed om ingen Love af de 3 følgende Konger«. Tonen er nærmest begrædende; den er på den anden side ikke udtryk for, at professoren var himmelråbende

naiv. Kofod Ancher var tværtimod en særdeles kildekritisk forsker; det er ikke uden årsag, at hans lovhistorie er blevet karakteriseret som »*formentlig det væsentligste værk i det 18. århundredes danske retslitteratur*«. ⁶⁵ Det er da også med velberåd hu, Kofod Ancher ikke vil beskæftige sig med de førkristne danske konger og deres førkristne love. Det er ikke fordi, han mener, at disse konger ikke lovgav, for dét mener han – »*Hos os har altid Lovgivning været i Kongernes Hænder*«. ⁶⁶ – men det skyldes kildegrundlaget. Efter religionsskiftet er vi på sikker grund; her er det veldokumenteret, at kristendom, kongedømme og lovgivningsmagt hører uløseligt sammen. Fra »*den mørke tid*« før religionsskiftet, har vi derimod kun »*Fabler og løse Grunde*«. ⁶⁷

Hermed sigtes ikke mindst til Saxo, der er hovedkilde til oplysningerne om, at danske konger før 900-tallet, som Skjold, Frode Fredegod, Helge og Regnar Lodbrog, havde lovgivningsmagt, og ikke folket. ⁶⁸

Saxo og sagnene

Kofod Anchers afvisning af Saxo virker ganske moderne. Heller ikke i dag agtes Saxo højt som berettende kilde. I sin disputats fra 1987, *Da tidernes herre var nær*, ⁶⁹ læser Inge Skovgaard-Petersen Saxo som teologen og filologen Northrop Frye læser Bibelen, ⁷⁰ dvs. som ét sammenhængende litterært produkt i to dele, og komponeret så delene gensidigt belyser hinanden. I Bibelen er det selvsagt Det gamle Testamente over for Det ny Testamente. Hos Saxo er det bøgerne om den hedenske tid over for bøgerne om tiden efter kristendommens indførelse. Inge Skovgaard-Petersen kan påvise, hvorledes Saxo lader galleriet af hedenske danske konger præfigurere rækken af kristne danske konger. Derved bliver

de første en primitiv udgave af de sidste, og de sidste kan glorificeres des mere i forhold til de første. Inge Skovgaard-Petersen stiller sig følgelig skeptisk over for Saxos påstand om, at samme kongeslægt – Skjoldungerne – har hersket over Danmark siden tidernes morgen. Ligeledes, sætter hun spørgsmålstegn ved forestillingen om, at disse »*Lejrekonger*« fra første færd har haft ikke blot dømmende, men også lovgivende magt. En nærmere gennemgang af Saxos beretning om Frode Fredegods lovgivning fører hende da også til det resultat, at »*Frodeloven ikke var ældgammel men formuleret i overensstemmelse med de tanker der var fremme omkring år 1200. De retsregler der peger tilbage i tiden (...) må betragtes som et bevidst forsøg på at give loven tidskolorit*«. ⁷¹

Inge Skovgaard-Petersen opnår imidlertid ikke kun dette resultat ved sine egne originale undersøgelser i Saxos tekst. Med hensyn til spørgsmålet om folk og regent i den ældste Danmarkshistorie baserer hun sig på den ovenfor omtalte retshistoriker Ole Fenger. Det er derfor med Fenger som autoritet, hun tilbageviser Saxos påstand om, »*at kun kongen kan udstede love og altid har gjort det*«. ⁷² Også på dét punkt, understreger hun, er *Saxos Gesta Danorum* en konstruktion, der belyser 1200-tallets idéverden, men intetsteds i Danmarkskrøniken er »*ideologi som falsk bevidsthed så klar som her*«. ⁷³

Inge Skovgaard-Petersen betragter med andre ord Saxos beretninger om Skjoldungernes lovgivningsmagt som ren fiktion. Men dét er ikke ensbetydende med, at hun er totalt afvisende over for, at sagn (som f.eks. andre af Saxos fortællinger) kan udnyttes som historisk kilde. I sit kapitel om »*sagnhistorien*« i Gyldendals Danmarkshistorie fra 1977 definerer hun sagn som »*historier*«, der »*er gået fra mund til mund i lang tid før de blev skrevet ned*,

og at de nok er ændret meget undervejs men trods alt går tilbage til virkelige tildragelser, har en historisk kerne«. ⁷⁴ Fra positionen midt mellem fakta og fiktion kan sagnene udnyttes med forsigtighed – i hvert fald tilbage til 800-tallet. Fra dette tidspunkt kan sagnene nemlig samlæses med de informationer om den danske politiske historie, der begynder at optræde i udenlandske annaler, og de kan konfereres med samtidigt angelsaksisk sagnstof. Der er f.eks. digtet »*Widsith*« med dets kataloger over europæiske regenter og gotiske helte samt en rejsebeskrivelse fra Europa, og der er digtet om helten »*Beowulf*«, som tager livtag med både drager, trolde og havuhyrer, men som desuden omgås danske Skjoldungekonger. ⁷⁵

Inge Skovgaard-Petersens imødekommenhed over for sagnstoffet skyldes hendes respekt for to danske sagnforskere: Axel Olrik og Niels Clausen Lukman. Axel Olrik skrev disputats om Saxo i 1892. Afhandlingens titel, *Forsøg på en tvedeling af kilderne til Saksens oldhistorie*, fortæller, hvad projektet gik ud på: henved halvdelen af Saxos oldhistoriske fortællinger føres tilbage til norrøne kilder, dvs. til norsk-islandske skjaldevers og sagaer. Den anden halvdel, herunder fortællingerne om alle de danske konger af Skjoldungætten, tages for Saxos nedskrift af oldgammel, mundtlig dansk overlevering. ⁷⁶

Det er dog ikke på grund af disse forskningsresultater, Inge Skovgaard-Petersen fremhæver Axel Olrik, dertil er de alt for snævert fokuseret på Skandinavien og overser, at Saxo (også) har brugt europæiske historikere som kilde. Det er heller ikke fordi, Olrik efter gjort gerning følte sig kaldet til nærmest at undskylde Saxo – og sin egen tvedelingsmanøvre: »*Skulde den tid komme, da man vil dømme Saksens sagnhistorie for udansk, fordi han så gæstfrit åbnede sin hal for sagadigter-*

nes brogede mummespil, da vil Bjarke og Starkad stå som kæmper for hans sag; ragende højt op og støttede ryg mod ryg står de som et levende værn om den sandhed, at de tanker der sad i højsædet var skabte ud af folkets sjæl og fostrede i dets hus«. ⁷⁷ Nej, Inge Skovgaard-Petersens respekt for Olrik skyldes, at han som den første herhjemme søgte at gøre folkemindevidenskaben til en eksakt videnskab. ⁷⁸ Respekten for Niels Lukman skyldes, at også han har drevet kildekritik på Saxos »*historier*« – men aldeles uden Olriks frygt for at »*dømme Saksens sagnhistorie for udansk*«.

Hunnerkongen Attila

Niels Lukman er en forskerbegavelse i stil med I.E. Larsen. Efter embedseksamen i 1933 i tysk og fransk levede Lukman i årevis af løse jobs og kvotansættelser i arkivvæsenet og ved studenterkurser. Om aftenen skrev han videnskabelige afhandlinger. De viste en eminent beherskelse af det uoverskuelige navnestof og de fuldstændig kaotiske begivenheder i folkevandrings-tidens Europa, hvor Det vestromerske Rige ophørte med at eksistere, og en række germanske kongedømmer i stedet blev etableret.

Samme tema behandlede Lukman i sin disputats *Skjoldunge und Skilfinge*. ⁷⁹ Her konfronterede han tyske og skandinaviske sagn med græsk og romersk historieskrivning i folkevandrings-tiden og konkluderede, at Skjoldungerne aldeles ikke er noget gammelt dansk kongehus. I stedet er Skjoldungerne historiske personer fra Sydøst-europa, der i mere eller mindre forvrænget skikkelse har sat sig spor i germansk sagntradition. Den store Lejrekonge, Skjoldungen Rolf Krake, identificerer Lukman således med den Rodulf, som var herulernes konge, og som i 490'erne ved Donau led et af-

Figur 5. Attila er hovedperson i de omfattende sagnkredse om Vølsungerne og Nibelungerne. Og i det hele taget har hunnerkongen fungeret som en »sagnmagnet«. Vi véd, at han døde i 453 på sin bryllupsnat efter at have ægtet den germanske prinsesse Hildico. Hvad, han egentlig døde af, véd vi derimod ikke; men traditionen fortæller, at Hildico myrdede ham for at hævne sin bror og sit folk. (Træsnit efter maleri af P.J.N. Geiger; gengivet fra Herman Schreiber: *Die Hunnen*, 1987).

gørende nederlag mod longobarderne. Andre Skjoldunger som Haldan og Roar tolker Lukman som hunnerkongerne Huldin og Roas fra begyndelsen af 400-tallet.

Centralt i afhandlingen står undersøgelserne af den legendariske kong Adils (eller Eadgils, eller Athisl, eller Atli, eller lign.), som optræder i både dansk, angelsaksisk og norrønt sagnstof som svensk konge – og dermed som en Skilfing. Men ifølge Lukman er han Attila, hunnerkongen, der satte Europa på den anden ende i folkevandringstiden, og hvis ambitioner om at blive Verdens Herre først blev bremsset af en allieret romersk-germansk hær

på De katalauniske Marker i Frankrig i sensommeren 451. Indtil da havde hunnerne – om hvem man ikke ved meget andet, end de var et ekstremt mobilt rytter- og nomadefolk fra Asien – underlagt sig det meste af Europa.⁸⁰ Attila, der var berygtet for sin tørst efter kvinder og guld, blev enehersker i 445, og han og hans beredne asiatiske militærmagt sendte en chokbølge gennem Europa. I det meste af den germanske sagnoverlevering er Attila blevet fastholdt som hunnerkongen. I skandinavisk og angelsaksisk tradition, derimod, »bliver han og hans forgængere fremstillet som svenske eller danske konger«.⁸¹

Figur 6. Didrik af Bern er sagnetes spejlbillede af østgoternes berømte konge Theoderic (474/75-526). Bern vil sige Verona, regeringsby i Det østgotiske Rige. Didrik er en forvrængning af Theoderics navn, der igen er en sammenstilling af thiudan (folk) og reiks (konge). Theoderic var således på én gang »sakralkonge« (thiudan) med religiøse og politiske funktioner og samtidig »hærkonge« (reiks). Reiks og rex – og dermed »regent« – har således direkte forbindelse med de germanske kongers funktion som krigsherrer (Træsnit fra 1400-tallet, gengivet efter Armin Tuulse m.fl.: Gotlands Didrek, 1978, s 125).

Afhandlingen om Skjoldungerne og Skilfingerne førte til, at Niels Lukman blev ansat ved Københavns Universitet, først som adjunkt, siden som lektor, og fra 1962 til 1977 som ekstraordinær professor i nordisk og germansk sagnhistorie. Men ligefrem populær på sin forskning blev han ikke, og disputatsforsvaret den 10. juni 1943 gik ikke stille af. Som officiel opponenter syntes saga- og eddaspecialisten, professor Jon Helgason, ifølge *Fædrelandets* referat, at »de blaaøjede, ranke og lyshaarede Helte i Lukmans »Skønhedsklinik« (blev) forvandlet til lavstammede, gule, skævøjede Mongoler«. ⁸² Det var jo under besættelsen, Lukman disputerede! Andre fagfæller var heller ikke begejstrede. Folkemindeforskeren Gudmund Schütte talte om »en fix Idé, der med Vold og Magt vil søge ethvert nordisk Sagnprodukt tilbageført til sydlandske Impulser«, ⁸³ og kollegaen Inger Margrethe Boberg fandt, at Lukman var »på vilde veje«. ⁸⁴ Med filologisk set dubiøse navnekoblinger og med sammenstillinger af begivenheder, der er fuldstændig intetsigende i al deres almindelighed, var »det ikke mærkeligt, at der nås usædvanlige resultater«. ⁸⁵ Så sent som 1950 måtte Lukman forsvare sig mod angreb på sin kontroversielle tese om, at Skjoldunge- og Skilfingesagnene er et – fjernt – ekko af »virkelige tildragelser« dybt nede Europa.

Den mangeårige lektor ved Frederiksborg Statsskole, forfatteren Peter Grove, lod sig på den anden side inspirere af Lukman. I en bog fra 1961 har Grove argumenteret for, at Adils, Attila og Odin er én og samme skikkelse. ⁸⁶ Med henvisning til den sære beretning om Odin fra Tyrkland og hans asers togt op gennem Europa drager Grove den slutning, at det ikke er sagnene, der er vandret, men at Attila i 430'erne og 440'erne faktisk underlagde sig Danmark, Norge og Sverige. Efter Groves opfattelse er der således en

historisk kerne i beretningerne om Odin og asernes vandring fra Asien til Skandinavien.

Til støtte for sin teori peger Grove på en rapport fra den byzantinske udsending Priskos, som opholdt sig ved Attilas hof i Ungarn i 448. Ifølge Priskos pralede Attila med, hvorledes hans magtsfære strakte sig helt op til »øerne i oceanet«, hvilket kunne betyde England, hele Skandinavien eller de danske øer. ⁸⁷ I vers 1285 af middelalderdigtet *Nibelunge Noth* omtales desuden en fyrste ved navn »Hâwat von Tene-marke«, ⁸⁸ altså fra Danmark, mellem de talrige repræsentanter for undertvungne folk, der opholder sig hos hunnerkongen Etzel – som Attila hedder i *Nibelungendigtningen*. ⁸⁹ Hertil kan lægges den ældste ungarske krønike, *Cronica Hungarorum*, som stammer fra 1200-tallet, og som er forfattet af biskop Chartuicius. Biskoppen skriver direkte, at først rykkede hunnerhæren frem mod Litauen, derfra satte den over Østersøen og invaderede Sverige. Fra Danmark, der blev erobret efter et blodigt slag, udskibede tropperne sig i Nordsøen og stødte ad Rhinen frem til Köln, som blev taget med storm, før horden af hunner fortsatte gennem Centraleuropa. ⁹⁰ I øvrigt melder også Saxo i sin *Danmarkskrønikes* 5. bog om voldsomme kampe mellem danske og hunniske styrker, ligesom forestillingerne om en kæmpemæssig »hunnehær« har sat sig spor i norsk folketradition langt op i det 20. århundrede. ⁹¹

Folkloristen Lars Hemmingsen er ligeledes påvirket af Niels Lukman. I ph.d.-afhandlingen fra 1995, *By Word of Mouth*, er Hemmingsens hovedansættelse at kortlægge kilderne til Roskildekrøniken og Lejrekrøniken, der er de ældste danske krøniker med sagnhistorisk indhold. Begge, både *Chronicon Roskildense* og *Chronicon Lethrense*, stammer fra tiden før Saxo, og begge bygger ifølge Hemmingsens undersøgelser på udenlandske kilder – en

Figur 7. Loftfoto af skibssætningen i Gl. Lejre. »Det kan da godt være, at Saxo og hans generation af historieskrivere har hentet forbilleder og inspiration hos fjerne udenlandske kolleger, og at Frode Fredesgod aldrig har set Sjællands strande, men gået omkring ved Donaus bredder, som det er foreslået. Men at den ældste kongeslægt, hvor uægte den end måtte være, fik adresse i Lejre, kan næppe være nogen tilfældighed«. Citatet stammer fra Skalk 1987, hefte 3, og skyldes Tom Christensen, der for Roskilde Museum har gravet i Gl. Lejre. Resultatet var bl.a. påvisningen af en 48 meter lang og 11 meter bred hal – at lægge til stedets mange andre oldtidsminder: gravhøjene og de kæmpemæssige skibssætninger (Fotograf: Flemming G. Rasmussen, Roskilde Museum).

gelske, tyske, flamske, franske, russiske og byzantinske skrifter – men mundtligt overleveret. Krønikernes kongerækker bliver behandlet helt i Lukmans ånd. Hemmingsen demaskerer følgelig de påståede danske regenter som historiske hunner- og herulerkonger eller som longobardiske herskere og østromerske kejsere. Groves teori afviser han som utroværdig. Havde den været rigtig, ville Attilas erobring af Norden »bestemt have været ledsaget af forandringer i den materielle kultur og i sproget. Imidlertid har hverken arkæologer eller filologer påvist spor af større forandringer i Danmark i den pågældende periode«. ⁹²

Hvor omfattende forandringerne skal være for at fortjene betegnelsen »større«

kan naturligvis diskuteres; men at der var forandringer, bevidner arkæologerne faktisk. Charlotte Fabech har i en artikel fra 1991 beskrevet tre sydsvenske offerfund, fra henholdsvis Sösdala, Fulltofta og Vennebo, og ser det fundne sele- og sadeltøj fra begyndelsen af 400-tallet som »rester af en skik, der ellers synes knyttet til rytternomadiske grupper som f.eks. hunnerne«. ⁹³ Måske har disse sydsvenskere gjort tjeneste i den hunnisk hær og importeret hunnernes gravskikke, som Charlotte Fabech foreslår. En anden mulighed er, at hunnerne selv var i Sverige. Dén forklaring er Søren Nancke-Krogh inde på i bogen *Shamanens hest* fra 1992, hvor han noterer sig forekomsten af asiatiske pilespidser af ben i et stort

antal, ligeledes sydsvenske, grave fra folkevandringstiden. Nancke-Krogh konstaterer: »Disse pile er fremmede fugle i Norden, og deres tilstedeværelse kan ikke betyde andet, end at tyrker/hunner har været her, og måske lever videre i vore gener.«⁹⁴ Hans egentlige anliggende er at skildre vikingernes trosforestillinger. Bl.a. vil han vise, at den nordiske gudelære, asatroen, var uløseligt forbundet med en shamanistisk praksis.

Dén tråd har en tredje arkæolog, Lotte Hedeager, taget op. I *Skygger af en anden virkelighed* fra 1997 tolker hun arkæologiske fund og nordisk mytologi på et tværfagligt grundlag. Bogen handler om både Odinkult og shamanisme – men også om Attilas hunner. Hunnerne var, som Hedeager ser det, selve »omdrejningspunktet i den europæiske historie og katalysator for den politiske turbulens i folkevandringstiden.«⁹⁵ Det dramatiske asiatiske indbrud i Europa i 400-tallet ændrede totalt samfundsstrukturen hos de germanske folkeslag. Germanerne blev tvunget til at efterabe fjenden. De germanske konger centraliserede magten, de knyttede en elite af krigere til sig – en hird – som de fastholdt med gavmilde gaver, f.eks. de dragtspænder og brakteater af guld, som totalt dominerer de arkæologiske fund fra Skandinavien i folkevandringstiden. At brakteaterne bærer motiver fra asatroen rejser det spørgsmål, om germanerne også antog fjendens religion? Odinkult, forbundet med shamanisme, synes nemlig at være en »ny religiøs komponent i Norden« i folkevandringstiden.⁹⁶ I germanske samfund, der i folkevandringstiden stod mere eller mindre permanent på krigsfod, var det nærliggende, om gudernes konge blev kongernes gud. Det kan heller ikke være noget tilfælde, at en lang række germanske konger påberåbte sig en kongerække, der trin for trin rakte tilbage til en fjern og mytisk fortid og til en lige så fjern og

mytisk forfader – som gerne var selvsamme Odin! Hedeager anfører eksempler på, at gotiske og longobardiske regenter ved at præsentere sig som Odinfødte fik legitimitet for både sig selv og deres efterkommere.⁹⁷

Fænomenet dokumenteres i øvrigt også af en bemærkning i Bedas berømte engelske kirkehistorie fra 730'erne, hvor det om anglernes første regenter, brødrene Hengist og Horsa, hedder: »De var sønner af Victgils, hvis far var Vitta, hvis far var Vecta, hvis far var Odin, til hvem mange landes kongehuse fører deres slægt tilbage.«⁹⁸ Tilsvarende beretter det islandske Skjoldungesagn *Langfedgatal* om Odin, at »fra ham nedstammer de fleste kongegætter på den nordlige halvkugle.«⁹⁹

Odin mindes i overleveringen som en stor lovgiver, og Lotte Hedeager har da også i et tidligere arbejde betonet, at de himmelbårne germanske konger trådte i deres mytiske forfaders fodspor. »Den europæiske middelalders germanske kongedømmer eller stammesammenslutninger som f.eks. goterne, alemannerne, burgunderne, frankerne, saksere og danerne er (...) ikke etniske grupper. De er opstået og udformet på grundlag af krigersammenslutninger, enten som angrebs- eller forsvarsenheder; og altid under ledelse af en konge (...) I hvert fald fra 400-årene (...) definerede disse folk sig selv ud fra én bestemt ting – nemlig deres egne love.«¹⁰⁰ Mellem lov og folk var der lighedstegn; men det var ikke folket, der satte tegnet. »Det var kongen, der gav loven.«¹⁰¹ Og »gav loven« vil sige »lod skrive loven«.

Lotte Hedeagers portræt af et germansk kongedømme rummer således tre komponenter: for det første er der tale om et »sakar kongedømme.«¹⁰² Regenten har en ganske særlig forbindelse til det guddommelige, eftersom han nedstammer fra den største af alle guder. For det andet er der tale om et »hærkongedømme«,¹⁰³ med regenten som krigsherre. Begge disse konge-

funktioner kan germanerne, som Hedeager er inde på, meget vel have kopieret fra hunnerne. At hunnerriget også – i bogstaveligste forstand – var et kongedømme, hvor regenten havde dømmende magt, véd vi fra den tidligere omtalte byzantiner Priskos' øjenvidneberetning: »(Attila) kom ud fra sit hus og spankulerede arrogant rundt og kiggede hér og dér. Da han var kommet ud, stillede han sig foran huset sammen med (sin højre hånd) Onegesius, og mange, der havde tvister indbyrdes, kom og modtog hans dom«. ¹⁰⁴ Hunnerne synes med andre ord at have anerkendt *verbum regis* (regentens ord) som retskilde. Omvendt kendte de ikke til den tredje komponent i Hedeagers portræt: *lex scripta* (den skrevne lov).

Det germanske kongedømme

Der er bevaret et enormt korpus af lovtekster, som kan kaldes germanske. ¹⁰⁵ Den ældste retsoptegnelse er formentlig foregået hos vestgoterne, som siden kong Eurics *Codex Euricianus* fra 476 ved flere lejligheder omredigerede deres *Leges Visigothorum*. Under kong Chlodovech 1. udstedtes i begyndelsen af 500-tallet en lov for de saliske frankere, kendt som *Lex Salica*. Denne saliske lov, der er overleveret i 8 forskellige versioner, er endnu kendt for sin regel om, at kvinder ikke kunne arve jord.

Sammen med burgundernes lov, *Lex Burgundionum* eller *Lex Gundobada* efter kong Gundobad (480-516), er Den saliske Lov antagelig brugt som forlæg for *Lex Ribuarica*, de ribuariske frankeres lovbog, der tilskrives kong Dagoberth 1. (629-639). I samme periode blev også longobardernes ret nedskrevet. *Edictum Rothari* dateres således til 643 og bærer navn efter den longobardiske konge Rothar. I løbet af 700-tallet blev den bayerske og den alamaniske stammeret ligeledes nedskrevet,

som henholdsvis *Lex Baiuvariorum* og *Lex Alamannorum*.

Da Karl den Store i 800 havde ladet sig krone til kejser, supplerede han de gamle frankiske stammeloove med nye retsregler – opdelt kapitelvis og derfor kaldt »kapitularier« – ligesom han drog omsorg for, at yderligere en række germanske folkeslag fik skrevne love: Friserne fik *Lex Frisionum*, de chamaviske frankere *Lex Francorum*, sakserne *Lex Saxonum* og de thüringske stammer *Lex Thuringorum*. Til rækken af angelsaksiske love henregnes, som tidligere berørt, Knud den Stores engelske love fra 1000-tallet, men den ældste bevarede angelsaksiske lov er udstedt af den kentiske kong Aethelberth allerede i begyndelsen af 600-tallet.

Den germanske ret er, som det snart ses af denne ultrakorte oversigt, aldeles uoverskuelig. Og uoverskueligheden bliver ikke mindre af, at der er love, som er bevaret i op til et halvt hundrede eksemplarer, mens andre kun findes et enkelt sted, i afskrifts afskrift. På mange måder er den germanske ret også gådefuld. Dét er emnet for en forelæsning, som blev holdt ved universitetet i Leeds i 1977 af Patrick Wormald. ¹⁰⁶ Wormald konstaterer, at lovene fremtræder som en uransagelig blanding af abstrakte retsregler og konkrete afgørelser. Lov og dom er ikke skilt ad som i dag, ¹⁰⁷ og gamle retssædvaner optræder ubesværet side om side med bestemmelser, der tydeligvis er helt nye. I selvsamme lovtekst kan endog ses direkte modstridende regler; skoleeksemplet, som Wormald trækker frem, er *Lex Salica*, der har to forskellige paragrafer (17.3 og 57.4.) om at placere et lig oven på et andet i en træ- eller stensarkofag. I den ene paragraf er bøden næsten dobbelt så høj som i den anden, 62,5 shilling mod 35 shilling. ¹⁰⁸ Desuden synes de spørgsmål, der lovgives om, »snarere at have været dikte-

ret af en irrationel besættelse end af et rationelt valg«. ¹⁰⁹ Undertiden annoncerer lovene selv, at de er kongegivne, men det virker mildt sagt sært, når f.eks. kong Æthelstan optræder i både 1., 2. og 3. person i sine love. ¹¹⁰ Til andre tider er lovene helt anonyme. Ingen fortale, ingen underskrift, ingen datering. Man tvinges til at give Wormald ret: »Det er ikke let at forklare eksistensen af megen af den barbariske lovgivning, hvis man udelukkende anskuer lovgivningen ud fra et behov for at kunne opretholde retten og for at kunne regere«. ¹¹¹

Wormald forkaster den klassiske germanistiske forklaring om germansk ret som *Volksrecht*, og som en manifestation af *Volksgeist*. I stedet anser han den germanske ret for ren *Königsrecht*. Selv den mest anonyme lov må være kongegiven, thi *lex scripta* var et politisk instrument, som skulle supplere dagligdagens *verbum regis*. Loven skulle befæste kongens position som konge, dens praktiske værdi var underordnet, dens symbolværdi altafgørende. Derfor findes der lovttekster, som også indeholder kongelige anetavler; derfor findes der lovttekster, som i tilgift skildrer folkets forhistorie; og derfor findes der lovttekster, som sågar bringer portrætter af kongen. ¹¹² Selve ideen til den skrevne lov kan kun komme et sted fra: det Romerrige, som gik under i folkevandringstiden. Ofte er de germanske lovttekster da også, som deres forbilleder, på latin, dvs. på et volapyk, som folket i hvert fald ikke forstod, og regenten næppe heller. Men en »rigtig« lov var simpelthen på latin.

Wormald er varsom med at inkludere skandinavisk ret i sine generaliseringer, men tænker han sig en særlig »Skandinavisk Model«, hvor »ret var en specialitet for lokale eksperter, og hvor kongen først sent synes at have spillet en rolle«. ¹¹³ Mon dog? Som det er set, er den dømmende og den lovgivende magt i dansk retshistorisk forskning altid

blevet tilskrevet enten folket, kirken eller kongen. Eksperter som thuler eller andre typer af lovsigemænd har ikke haft disse kompetencer. ¹¹⁴

Som de danske love er overleveret, ligner de al anden germansk ret til forveksling. Godtnok er hverken kong Skjolds, kong Helges, kong Regnar Lodbrogs eller kong Frode Fredegods love bevaret; og love fra danske konger før Valdemarerne kender vi kun på 2. hånd. Men i overleveringen fremtræder de danske love præcis lige så bizarre og med tilsvarende karakteristika som de germanske love i Patrick Wormalds undersøgelse. Det skulle da også være mærkeligt, om danerne – der notorisk havde eget rige og egen konge omkring år 500 ¹¹⁵ – har stået helt uden for det europæiske retlige og politiske fællesskab. Man skulle tværtimod tro, at danerne har reageret på Romerrigets fald, på hunnernes hærgen og på det almindelige politiske kaos på samme måde som alle andre folkeslag i Europa i folkevandringstiden: med en stærk kongemagt. Stærk på det religiøse område. Stærk på det militære område. Og stærk på det dømmende og det lovgivningsmæssige område. Det er med andre ord slet ikke givet, at de før-larsenske danske retshistorikeres forskningsresultater er forældede. Tværtimod er der meget, som taler for, at de simpelthen blev forkastet som ubrugelige, fordi der kom en periode, hvor det politisk gjaldt om at beskære regentens magt og styrke folkets. Nu om stunder, hvor det overvejes, om ikke imperierne er ved at vende tilbage, ¹¹⁶ og hvor der seriøst bliver spurgt »Hvad kommer efter demokratiet?«, ¹¹⁷ kan vi vel se mere nøgternt på denne tidlige retshistoriske forskning.

Bortset fra den dømmende magt, som definitivt blev frataget hans kongelige majestæt med Danmarks Riges Grundlov for 150 år siden, kan de oprindelige kongelige funktioner sågar

spores i grundlovsteksten den dag i dag: Ifølge § 6 har regenten som eneste dansker pligt til at være medlem af folkekirken. Ifølge § 19, stk. 2, kan regenten anvende militære magtmidler ved forsvar mod væbnet angreb på riget eller danske styrker. Og ifølge § 3 har regenten stadig lovgivende magt, selv efter at folket fik tilkæmpet sig del heri – med retshistoriens hjælp.

Noter

1. Jens Møller, Forarbejderne til grundlovsudkastet, i: Knud Fabricius (red.): *Den danske Rigsdag 1849-1949 I*, 1949, s. 48.
2. Sst.
3. Grethe Jensen: Den unge Orla Lehmanns Historiesyn, *Historisk Tidsskrift* 85, 1985, s. 56-57.
4. Henny Glarbo (udg.): *En Brevveksling mellem Maleren Constantin Hansen og Orla Lehmann*, 1942, s. 21-22.
5. Villads Villadsen: Universitetets bygninger, i: Svend Ellehøj og Leif Grane (red.): *Københavns Universitet 1479-1979 IV*, 1980, s. 225-229.
6. Grethe Jensen: *Den unge Orla Lehmanns Historiesyn* (se note 3), s. 57.
7. Henny Glarbo (udg.): *En Brevveksling* (se note 4), s. 17.
8. Hother Hage (udg.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter I*, 1872, s. 114. Gajus er en romersk jurist, som omkring midten af 100-tallet forfattede en klassisk lærebog i romerret, *Institutiones*. Tribonian er en østromersk jurist og den samlende kraft bag kejser Justinians berømte lovværk fra 500-tallet *Corpus Juris Civilis*.
9. Sst., s. 115.
10. Friedrich Carl von Savigny: *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, 1814, s. 14. »Durch innere, stillwirkende Kräfte«.
11. Friedrich Carl von Savigny: Über den Zweck dieser Zeitschrift, *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft* 1, 1815. »Die geschichtliche Schule nimmt an, der Stoff des Rechts sey durch die gesammte Vergangenheit der Nation gegeben«.
12. Citeret efter Grethe Jensen: *Den unge Orla Lehmann – studier i hans politisk-organisatoriske rolle 1830-1848*, upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 1989, s. 51.
13. Hother Hage (udg.): *Orla Lehmanns efterladte Skrifter I* (se note 8), s. 35.
14. I.E. Larsen: De comitiis et senatu regni Daniæ ante mutata a. 1660 reipublicæ formam, i: *Ad sacrorum in Dania emendatorum memoriam pie recolendam...*, 1838.
15. I.E. Larsen: Om Rigsdage og Proviandsialforsamlinger samt Rigsraadet i Danmark, fra det 13de Aarhundrede indtil Statsforandringen 1660, *Historisk Tidsskrift* 1, 1840, s. 241. Umiddelbart efter Larsens død blev hele afhandlingen genudgivet i I.E. Larsen: *Samlede Skrifter I:2. Statsretlige Foredrag og Afhandlinger for 1848, 1857*, s. 213-302.
16. I.E. Larsen: *Om Rigsdage* (se note 15), s. 243.
17. I.E. Larsen: Om de danske Kongers personlige Deeltagelse i Retspleien, fra de ældste Tider indtil den nuværende Tid, *Historisk Tidsskrift* 1, 1840, s. 335. Også denne afhandling blev genoptrykt i I.E. Larsen: *Samlede Skrifter I:2*, s. 303-325.
18. Grethe Jensen: *Den unge Orla Lehmann* (se note 12), s. 52.
19. Chr. L.E. Stemann: *Den danske Retshistorie indtil Christian V.'s Lov*, 1871, s. 13.
20. De bevarede versioner er trykt i Erik Kroman (udg.): *Den danske rigsløvgivning indtil 1400*, 1971, s. 1-41.
21. Trykt i F. Liebermann (udg.): *Die Gesetze der Angelsachsen I*, 1903/1960, s. 278-371.
22. Chr. L.E. Stemann: *Den danske Retshistorie* (se note 19), s. 12. Den stik modsatte opfattelse havde historikeren Johannes C.H.R. Steenstrup, der analyserede materialet i sin disputats om Danelagen: *Normannerne IV. Danelag*, 1882/1972.
23. Se senest: Henrik Stevnsborg: Besaßen die dänischen Könige der vorchristlichen Zeit Gesetzgebungsgewalt?, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung* 112, 1995, s. 423-430.
24. Chr. L.E. Stemann: *Den danske Retshistorie* (se note 19), s. 11.
25. Se senest: Niels Lund: *Harald Blåtands Død og hans begravelse i Roskilde?*, 1998, s. 22.
26. Niels Skyum-Nielsen (udg.): *Diplomatarium Danicum 1200-1210 I.rk. IV.*, 1958, nr. 24. »legem hanc ex nouo non condimus. sed ... ad humanam a qua lapsa est memoriam reuocamus«.
27. Chr. L.E. Stemann: *Den danske Retshistorie* (se note 19), s. 72.
28. Henning Matzen: *Forelæsninger over den danske Retshistorie. Offentlig Ret I*, 1893, s. 153.
29. Sst.
30. Henning Matzen: *Forelæsninger over den danske Retshistorie. Indledning. Retskilder*, 1897, s. 77.
31. Henning Matzen: *Offentlig Ret I* (se note 28), s. 134.
32. Sst., s. 153.

33. Henning Matzen: *Forelæsninger over den danske Retshistorie. Offentlig Ret II. Proces*, 1894, s. 9.
34. Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie. Retskildernes og Forfatningsrettens Historie indtil sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede*, 6. opl. 1974, s. 35.
35. Erling Albrechtsen (udg.): *Ælnoths Krønike*, 1984, s. 55-56.
36. Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (se note 34), s. 18.
37. Ditlev Tamm og Jens Ulf Jørgensen: *Dansk retshistorie i hovedpunkter. Fra Landskabslovene til Ørsted. II. Oversigt over retsudviklingen*, 1975, s. 9.
38. Sst.
39. Ditlev Tamm: *Lærebog i dansk retshistorie*, foreløbig udg., 1989. Ditlev Tamm: *Retshistorie. Bind 1. Dansk retshistorie, 1990* og Ditlev Tamm: *Dansk retshistorie*, 2. udg., 1996.
40. Ole Fenger: *Retshistorie*, anm. i *Juristen* 1992, s. 389. Om Tamms »nutidige udgangspunkt«, se også Jes Bjarups anm. »Ret og samfund« i *Historie. Jyske Samlinger* ny rk. XX, 1993, s. 125.
41. Ole Fenger: *Fejde og Mandebod. Studier over slægtsansvaret i germansk og gammel-dansk ret*, 1971, s. 543.
42. Karl von Amira: *Grundriss des germanischen Rechts*, i: Hermann Paul (red.), *Grundriss der germanischen Philologie*, 3. opl., 1913, s. 1.
43. Heinrich Brunner: *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*, 2. opl. 1908, s. 1. »Ein wehrhaftes Geschlecht, das sich seine Religion, sein Recht und seine Verfassung in wesentlich kriegerischem Geiste gestaltet«.
44. Ole Fenger: *Germansk retsorden med særligt henblik på det 7. århundrede*, i: Peder Mortensen og Birgit M. Rasmussen (red.): *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Høvdingesamfund og Kongemagt*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, 1991, s. 157.
45. Ole Fenger: *Gammeldansk Ret. Dansk rets historie i oldtid og middelalder*, 1983, s. 56.
46. Sst., s. 73.
47. Sst., s. 85.
48. Sst., s. 138.
49. Hother Hage (udg.): *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter* (se note 8), s. 31.
50. Sst.
51. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Samling af gamle danske Love I-V, 1821-1846*. Samme: *Udvalg af gamle danske Domme afsagte paa Kongens Retterting og paa Landsting I-IV, 1842-1848*.
52. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Grundrids af den danske Retshistorie*, 1832 Anden udgave, s. 80.
53. Sst., s. 80.
54. Sst., s. 35.
55. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Grundrids af den danske Lovhistorie I*, 1822, s. 67.
56. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Retshistorie* (se note 52), s. 20.
57. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Lovhistorie* (se note 55), s. 22.
58. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Retshistorie* (se note 52), s. 21.
59. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Lovhistorie* (se note 55), s. 23.
60. Sst., s. 22.
61. Johannes V. Jensen og Hans Kyrres oversættelse fra 1948 af *Heimskringla*. Om Odin og asernes vandring, se ligeledes for-talen til Snorris eddasagn.
62. Se således E.C. Werlauff (udg.): *Peter Friederich Suhms Udtog af Danmarks, Norges og Holstens Historie, til Brug for den studerende Ungdom*, 2. udg., 1832, s. 1-3. Jfr. Henrik Stevnsborg: *Hvem var Odin?, Folk og Kultur* 1999 (under udgivelse).
63. Se også de alenlange regnestykker i P.F. Suhm: *Critisk Historie af Danmark udi den hedenske Tid fra Odin til Gorm den Gamle*, 1774, især s. 333 ff.
64. Lauritz Laurberg Kongslew: *Den Danske og Norske Private Rets Første Grunde I*, 1781, s. 3-4.
65. Ditlev Tamm: *Retsvidenskaben i Danmark – en historisk oversigt*, 1992, s. 102.
66. Peder Kofod Ancher: *En Dansk Lov-Historie. Fra Kong Harald Blaatands Tid til Kong Christian den Femtes I*, 1769, s. 49. Genudgivet i J.F.W. Schlegel og R. Nyerup (udg.): *Peder Kofod Anchers samlede Skrifter I*, 1807 og forsynet med Schlegels kommentarer og tilføjelser. Her vil Schlegel ikke afvise, at landskabslove som skånske lov og de sjællandske love kan være private retssamlinger, ikke kongegivne love – men vel at mærke fordi sådanne private samlinger ikke er noget »Indgreb i Majesteten« (s. 242). I lighed med Kofod Ancher betragter Schlegel således regenten som indehaver af den lovgivende magt.
67. Sst.
68. Se f.eks. oversigten *Statute Laws* i Oliver Elton og Frederick York Powell: *The First Nine Books of the Danish History of Saxo Grammaticus*, 1894, s. xl-xliv.
69. Inge Skovgaard-Petersen: *Da tidernes herre var nær: studier i Saxos historiesyn*, 1987.
70. Northrop Frye: *Den store kode. Bibelen & Litteraturen*, dansk oversættelse 1992.
71. Inge Skovgaard-Petersen: *Da tidernes herre* (se note 69), s. 53.
72. Sst., s. 247.
73. Sst.
74. Inge Skovgaard-Petersen: *Oldtid og vikin-*

- getid, i: Aksel E. Christensen, H.P. Clausen, Svend Ellehøj og Søren Mørch (red.): *Danmarks historie I. Tiden indtil 1340*, 1977, s. 24.
75. Sst., s. 23-44. De nyeste britiske undersøgelser af Beowulf-digtet vil imidlertid lokalisere dets personer og handling til det nordlige Kent, jfr. Simon Hall: *Beowulf: New Light on the Dark Ages*, *History Today*, december 1998, s. 4-5.
76. Axel Olrik: *Kilderne til Saksens oldhistorie. En litteraturhistorisk undersøgelse I. Forsøg på en tvedeling af kilderne til Saksens oldhistorie*, 1892.
77. Axel Olrik: *Kilderne til Saksens oldhistorie. En litteraturhistorisk undersøgelse II. Norrøne sagaer og danske sagn*, 1894, s. 271.
78. Om Olriks videnskabssyn, se Henrik Stevnsborg: *Hvem var Odin* (se note 62).
79. Niels Clausen Lukman: *Skjoldunge und Skilfinge. Hunnen- und Herulerkönige in ostnordischer Überlieferung. Classica et mediaevalia. Dissertationes III*, 1943.
80. Om hunnerne, se f.eks. Lotte Hedeager og Henrik Tvarnø: *Romerne og germanerne*, i Søren Mørch (red.): *Det europæiske hus 3*, 1991, s. 171-179.
81. Niels Clausen Lukman: *Skjoldunge und Skilfinge* (se note 79), s. 108-109. »sind er und seine Vorfahren ... als schwedische und dänische Könige dargestellt«.
82. »Var Roar og Helge ikke danske Konger«, *Fædrelandet* 11. juni 1943.
83. Gudmund Schütte: *Skjoldungesagnene i ny Læsemaade*, *Danske Studier*, 1942, s. 94.
84. Inger Margrethe Boberg: *Var Skjoldungerne Hunner?*, *Fortid og Nutid XV*, 1943-44, s. 194.
85. Sst., s. 195.
86. Peter Grove: *Danmarks Daab. På opdagesrejsen i Danmarks ældste sagntid*, 1961.
87. Sst., s. 68. Jfr. Niels Lukman: *Skjoldunge und Skilfinge* (se note 79), s. 97 med tilhørende note 2. I engelsk oversættelse i C.D. Gordon: *The Age of Attila. Fifth-Century Byzantium and the Barbarians*, 1961, s. 91.
88. Peter Grove: *Danmarks Daab* (se note 86), s. 68. Jfr. Niels Lukman: *Skjoldunge und Skilfinge* (se note 79), s. 105. Udgivet i Wilhelm Grimm: *Die Deutsche Heldensage*, 1829, s. 69.
89. U. Schultze og H. Uecker, Etzel/Atli i: *Lexikon des Mittelalters IV*, 1989, sp. 61-63.
90. Det pågældende sted i Chartuisius' *Cronica* er gengivet i A. Thierry: *Historie d'Attila II*, 1856, s. 450. Jfr. Niels Lukman: *Skjoldunge und Skilfinge* (se note 79), s. 105-106.
91. Olav Bø: *Hunehær* i: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk Middelalder VII*, 1962, sp. 87-88.
92. Lars Hemmingsen: *By Word of Mouth. The Origins of Danish Legendary History*, upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet 1995, s. 29. »surely have been accompanied by some changes in material culture and language. However, neither archaeology nor philology has revealed any traces of major changes in Denmark in the period«.
93. Charlotte Fabech: *Offerfundene fra Sösdala, Fulltofta og Vennebo. Eksempler på rytternomadiske riter og ceremonier udført i sydsandinaviske jernaldersamfund*, i: Gro Steinsland, Ulf Drobin, Juha Pentikäinen og Preben Meulengracht Sørensen (red.): *Nordisk hedendom: et symposium*, 1991, s. 108.
94. Søren Nancke-Krogh: *Shamanens hest. Tro og magt hos vikingerne*, 1992, s. 64.
95. Lotte Hedeager: *Skygger af en anden virkelighed. Oldnordiske myter*, 1997, s. 61.
96. Sst., s. 123.
97. Lotte Hedeager: *Skygger af en anden virkelighed* (se note 95), især s. 40-44. Jfr. David N. Dumville: *Kingship, Genealogies and Regnal Lists*, i: P.H. Sawyer og I.N. Wood (red.): *Early Medieval Kingship*, 1977, s. 72-104.
98. F.eks. *Baedae. Opera historica*. With an English Translation by J.E. King i: *The Loeb Classical Library 246*, genoptr. 1971, s. 70-72. »Erant autem filii Victgilsii, cuius pater Vitta, cuius pater Vecta, cuius pater Voden, de cuius stirpe multarum provinciarum regium genus originem duxit«.
99. Jacob Langebek (udg.): *Scriptores rerum danicarum medii ævi I*, 1772, s. 3. »Fra honom ero komnar flestar Konunga ættir i nord alfna heimsins«. Jfr. Svend Ellehøj: *Studier over den ældste norrøne historiskrivning*, 1965, s. 115.
100. Lotte Hedeager og Henrik Tvarnø: *Romerne og germanerne* (se note 80), s. 308.
101. Sst., s. 309.
102. Jfr. Otto Höfler: *Der Sakralcharacter des germanischen Königtums*, i: *Das Königtum. Seine geistigen und rechtlichen Grundlagen. Mainauvorträge 1954*, 4. optrykt 1973, s. 73-104.
103. Jfr. Walter Schlesinger: *Das Heerkönigtum*, i: samme, s. 105-141.
104. Gengivet i C.D. Gordon: *The Age of Attila* (se note 87), s. 91. »(Attila) came from his house walking with a haughty strut, looking around here and there. When he had come out he stood in front of his house with Onesius, and many who had disputes with one another came and received his judgment«.
105. Henrik Stevnsborg: *germansk ret*, i: *Den store danske Encyclopædi 7*, 1997, s. 406.

106. Patrick Wormald: *Lex Scripta and Verbum Regis: Legislation and Germanic Kingship, from Euric to Cnut*, i: P.H. Sawyer og I.N. Wood (red.): *Early Medieval Kingship* (se note 97), s. 108-138.
107. Se også Henrik Stevnsborg: *Besassen die dänischen Könige* (se note 23), s. 426.
108. Se f.eks. Karl August Eckhardt: *Die Gesetze des Karolingerreiches 714-911 I. Salische und ribuarische Franken*, i: Hans Frank (udg.): *Schriften der Akademie für Deutsches Recht, Gruppe V: Rechtsgeschichte. Germanenrechte* II, 1934, s. 26-27 og 86-87.
109. Patrick Wormald: *Lex Scripta* (se note 106), s. 114. »to have been dictated by arbitrary obsession rather than rational choice«.
110. Jfr. C.P. Wormald: *The Uses of Literacy in Anglo-Saxon England and its Neighbours*, *Transactions of the Royal Historical Society*, 5. serie, 27, 1977, s. 112.
111. Patrick Wormald: *Lex Scripta* (se note 106), s. 105. »it is not easy to account for the existence of much barbarian legislation in its extant form, simply in terms of the needs of justice and government«.
112. Sst., s. 134.
113. Sst., s. 137. »law was the speciality of local experts, and the king's role seems to be a late development«.
114. Om thuler, se f.eks. Ole Fenger: *Gammeldansk Ret* (se note 45), s. 54-56. Om lovsigemænd, se f.eks. Poul Johs. Jørgensen: *Dansk Retshistorie* (se note 34), s. 20-23.
115. Se f.eks. Aksel E. Christensen: *Vikingetidens Danmark: paa oldhistorisk baggrund*, 1977, s. 28-30.
116. Uffe Østergaard: *The Return of Empires? Forelæsning 13. marts 1998 i forelæsningsrækken Institutions and Security in Europe*. Jean Monnet Lectures Programme. Spring 1998.
117. Politisk forum 1998. »Hvad kommer efter demokratiet?«. Ry Højskole 30. juli – 2. august 1998.